

Категорія справи № 308/9708/19: Цивільні справи (з 01.01.2019); Справи позовного провадження; Справи у спорах про недовірені зобов'язання, з них; про відшкодування шкоди, з них.

Надіслано судом: не визначено. Зареєстровано: 27.04.2022. Оприлюднено: 28.04.2022.

Дата набрання законної сили: 14.04.2022

Номер судового провадження: 61-18782св21

Верховний
Суд

Постанова

Іменем України

14 квітня 2022 року

м. Київ

справа № 308/9708/19

провадження № 61-18782св21

Верховний Суд у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду:

головуючого - Фаловської І. М.,

суддів: Ігнатенка В. М. (суддя-доповідач), Карпенко С. О., Сердюка В. В., Стрільчука В. А.,

учасники справи:

позивач - ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2 та ОСОБА_3,

відповідач - Російська Федерація,

розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2 та ОСОБА_3, на ухвалу Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року у складі колегії суддів: Готри Т. Ю., Собосля Г. Г., Кондора Р. Ю.

В С Т А Н О В И В:

Описова частина

Короткий зміст позовних вимог

У серпні 2019 року ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_2, звернулася до суду з позовом до Російської Федерації (далі - РФ) про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Позовні вимоги мотивовані тим, що 11 листопада 2006 року вона одружилася з ОСОБА_4. У шлюбі народилося двоє дітей: ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, та ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_2.

14 грудня 1994 року чоловік позивача, ОСОБА_4, був призваний на військову службу. З червня 1997 року він проходив військову службу у військовій частині А1778. З жовтня 2013 року перебував на посаді головного сержанта взводу снайперів військової частини А1778. У період з 18 травня 2014 року перебував у кризовому районі, а з 19 травня 2014 року по 06 серпня 2014 року залучався до участі у бойових діях у Донецькій та Луганській областях, пов'язаних із захистом суверенітету України.

ІНФОРМАЦІЯ_3 року під час виконання бойового завдання ОСОБА_4 отримав вибухову травму та множинні осколкові проникаючі поранення тулуба, не сумісні з життям. Подія сталася в районі м. Луганськ, Луганської області, в Луганському міжнародному аеропорту (сміт Георгієвка Лугутинського району Луганської області) приблизно о 03:10 год. ночі, під час обстрілу Луганського міжнародного аеропорту найманцями окупаційної влади РФ на території Луганської області з БМ-21 «Град». У результаті отриманої травми чоловік позивача, старший прапорщик ОСОБА_4, загинув.

ОСОБА_1 вказала, що у результаті зазначених подій її та її дітям завдано моральну шкоду. Внаслідок втрати чоловіка і батька - ОСОБА_4, який загинув у результаті військової агресії РФ проти України, а також з огляду на особливий цинізм, з яким РФ порушуються основоположні права й свободи людини в Україні, позивач та її діти відчувають безперервний, невгамований душевний біль і страждання. Вони втратили душевний спокій і віру в майбутнє, постійно відчувають незахищеність та розчарування, що не дає можливості нормально спілкуватися з оточуючими та підтримувати нормальний спосіб життя.

ОСОБА_1 вважає, що безпосереднім суб'єктом, внаслідок дій якого позивачу та її дітям завдана моральна шкода, є іноземна країна - РФ, її Збройні Сили, а також створені нею військові формування, які підтримуються, спонсоруються та керуються РФ і мають на озброєнні засоби, використання яких становить надзвичайну небезпеку для оточуючих.

Позивач зазначила, що незаконними діями з боку РФ порушено невід'ємне право її чоловіка, ОСОБА_4, на життя, гарантоване статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція), а також право ОСОБА_1 та її дітей на повагу до сімейного життя, встановлене статтею 8 Конвенції.

Зазначене свідчить про численність порушень РФ законних прав ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_3, а отже, про те, що такі порушення Конвенції є підставою для відшкодування моральної шкоди, завданої позивачу та її дітям.

Тож позивач просила стягнути з РФ на свою користь та на користь її дітей ОСОБА_2, ОСОБА_3 суму відшкодування моральної шкоди в розмірі 5 104 800, 00 грн, що еквівалентно 180 000, 00 євро за офіційним курсом Національного банку України (далі - НБУ) на день подання позову, тобто кожному по 1 701 600, 00 грн, що еквівалентно 60 000, 00 євро за офіційним курсом НБУ.

Короткий зміст судових рішень

Рішенням Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02 лютого 2021 року у задоволенні позову відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що бути відповідачем у судах держави кожна інша суверенна держава може тільки з її явно вираженої або мовчазної згоди, висловленої через уповноважених на це осіб. Втім, у цій справі немає згоди компетентних органів РФ на пред'явлення до неї позову та залучення її до участі у справі як відповідача.

Ухвалою Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року направлено Міністерству юстиції України для доручення Міністерству закордонних справ України вручити посольству РФ в Україні запит на згоду про розгляд судом України цивільної справи за позовом ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах неповнолітніх дітей ОСОБА_2, ОСОБА_3, до РФ про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України; копії апеляційної скарги та ухвали про відкриття апеляційного провадження. Суд зупинив провадження в цій справі до надходження від компетентного органу іноземної держави - посольства РФ в Україні відповіді на таке доручення або до часу ненадходження в розумні строки відповіді з моменту належного підтвердження про отримання цим посольством зазначених процесуальних документів.

Ухвалу апеляційного суду мотивовано тим, що відповідачем у цій справі є іноземна держава - РФ, яка може бути самостійним відповідачем. Однак немає відомостей про направлення місцевим судом відповідного запиту щодо згоди РФ бути відповідачем у згаданій справі та отримання відповіді на нього, а також відсутні докази про надсилання викликів до посольства РФ через Міністерство закордонних справ України. За відсутності згоди дипломатичного представництва іноземна держава не може набувати процесуального статусу відповідача у цивільному процесі.

За таких обставин апеляційний суд дійшов висновку про необхідність направлення запиту до посольства РФ в Україні щодо згоди або незгоди про розгляд судом України зазначеної цивільної справи та зупинення провадження у справі до надходження відповіді на нього.

Ухвалою Закарпатського апеляційного суду від 27 січня 2022 року поновлено апеляційне провадження у справі № 308/9708/19; призначено справу до розгляду на 30 березня 2022 року о 14:00 год.

Ухвалу апеляційного суду мотивовано тим, що копія позовної заяви вручена посольству РФ 16 грудня 2021 року, тобто обставини, що викликали зупинення справи, відпали, тому провадження у цій справі потрібно поновити.

Аргументи учасників справи

Короткий зміст вимог касаційної скарги та узагальнення її доводів

У касаційній скарзі, поданій до Верховного Суду у листопаді 2021 року, ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2 і ОСОБА_3, просить скасувати ухвалу Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року і направити справу для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції, посиляючись на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Касаційну скаргу мотивовано тим, що Закарпатський апеляційний суд неправильно застосував правила частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» і його висновки щодо наявності у РФ судового імунітету у цій справі є хибними.

Заявник зазначає, що на сьогодні у законодавстві і судовій практиці переважної більшості розвинених країн світу застосовується концепція обмеженого імунітету, що передбачає надання імунітету державі та її власності тільки у зв'язку з діяльністю, що має суверенну природу, відмовляючи в імунітеті тієї діяльності, що не пов'язана з виконанням державою суверенних функцій.

ОСОБА_1, проаналізувавши рішення судів Італії, Бельгії, Франції, Австрії та Німеччини, дійшла висновку, що всі ці країни сприйняли концепцію обмеженого імунітету держави як основну в сучасному міжнародному праві.

Заявник посилається на те, що Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ), розглядаючи справу «Олейніков проти Росії» у рішенні від 14 березня 2013 року, зробив висновок про те, що Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року застосовується відповідно до звичаєвого міжнародного права навіть, якщо відповідна держава і не ратифікувала зазначену Конвенцію, за умови, що вона не заперечувала проти неї.

Російська Федерація цю Конвенцію не ратифікувала, але і не заперечувала проти неї, а підписала Конвенцію 01 грудня 2006 року (пункт 66 рішення ЄСПЛ «Олейніков проти Росії» від 14 березня 2013 року).

ОСОБА_1 переконана, що Верховний Суд застосував норми Європейської конвенції про імунітет держави та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності під час розгляду справи № 796/165/18, в якій РФ виступала відповідачем.

У пункті 75 постанови Верховного Суду від 25 січня 2019 року у справі № 796/165/18 зазначено, що Україна згадані міжнародні конвенції не ратифікувала, проте викладена в них концепція обмеженого юрисдикційного імунітету держави застосовується згідно зі звичаєвим міжнародним правом, з урахуванням рішення ЄСПЛ від 14 березня 2013 року у справі «Олейніков проти Росії».

Отже, беручи до уваги рішення ЄСПЛ від 14 березня 2013 року у справі «Олейніков проти Росії» та постанову Верховного Суду від 25 січня 2019 року, норми Європейської конвенції про імунітет держави і Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності підлягають застосуванню українськими судами згідно зі звичаєвим міжнародним правом.

Заявник зазначає, що непублічний характер дій РФ під час збройної агресії проти України, застосування нею власних військових підрозділів і техніки без розпізнавальних знаків, повне заперечення участі російських військовослужбовців у бойових діях на території нашої держави, та інші дії однозначно свідчать, що збройна агресія РФ проти України не є актом публічної влади, вчиненим з публічною метою. Відповідно зазначена діяльність РФ не може розглядатися як така, що має суверенну природу і на неї не може поширюватися судовий імунітет.

ОСОБА_1 також посилається на те, що приписи частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» не можуть бути застосовані до правовідносин у справах про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, завданої в результаті збройної агресії РФ проти України, оскільки їх учасники і обставини не відповідають критеріям, наведеним у пункті 2 частини першої статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Позивач переконана, що реалізація її права на доступ до правосуддя безпосередньо залежить від дій РФ, яка не лише не зацікавлена у розгляді такої справи у суді, але й завдяки оскаржуваній ухвалі апеляційного суду отримала необмежену можливість перешкоджати такому розглядові.

Заявник вважає саму ідею отримувати згоду країни-агресора на притягнення її до відповідальності непринятною.

Підставою касаційного оскарження ухвали Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року заявник визначила порушення судом апеляційної інстанції статей 79 та 80 Закону України «Про міжнародне приватне право», статті 32 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, а також порушення статті 2 ЦПК України, статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Заперечення (відзив) на касаційну скаргу до суду касаційної інстанції не надходили.

Рух справи у суді касаційної інстанції

Ухвалою Верховного Суду від 21 січня 2022 року відкрито касаційне провадження та витребувано справу з апеляційного суду.

Зазначена справа надійшла до Верховного Суду.

Ухвалою Верховного Суду від 21 лютого 2021 року справу № 308/9708/19 призначено до судового розгляду.

Суд касаційної інстанції виходив з того, що немає потреби додатково повідомляти відповідача - РФ про відкриття касаційного провадження у справі (ухвала від 21 січня 2022 року) та призначення справи до розгляду (ухвала від 21 лютого 2022 року) у зв'язку з вчиненням РФ збройної агресії проти України та запереченням нею суверенітету Української держави.

Відомості про зазначені процесуальні рішення оприлюднено в Єдиному державному реєстрі судових рішень, відомості якого є загальнодоступними у мережі Інтернет, про судовий розгляд справи, що переглядається, своєчасно повідомлено на офіційному сайті Верховного Суду.

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Установлено, що ОСОБА_4 помер ІНФОРМАЦІЯ_3 у віці 37 років, свідоцтво про смерть серії НОМЕР_1 .

Відповідно до витягу з протоколу засідання Центральної військово-лікарської комісії по встановленню причинного зв'язку захворювань, поранень, контузій, травм, каліцтв (протокол від 22 серпня 2014 року № 2404) поранення і причина смерті ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_3 року пов'язані із виконанням обов'язків військової служби.

Рішенням Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 31 травня 2019 року у справі № 274/1970/19, яке набрало законної сили, встановлено юридичний факт загибелі ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_4 , під час виконання обов'язку військової служби ІНФОРМАЦІЯ_3 в районі смт Георгіївка Лутугинського району Луганської області України внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

У померлого ОСОБА_4 залишилася дружина ОСОБА_1 та двоє малолітніх дітей: ОСОБА_2 і ОСОБА_3 , які перебували на його утриманні.

Мотивувальна частина

Позиція Верховного Суду

Відповідно до частини третьої статті 3 ЦПК України провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

У частині першій статті 402 ЦПК України встановлено, що у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням статті 400 цього Кодексу.

Згідно з частиною другою статті 389 ЦПК України підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пунктах 2, 3 частини першої цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Вивчивши матеріали цивільної справи, перевіrivши доводи касаційної скарги, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з огляду на таке.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права

Відповідно до статті 263 ЦПК України судові рішення повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Зазначеним вимогам оскаржуване судове рішення не відповідає.

Відповідно до частини першої статті 4 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Положення цієї статті ґрунтуються на нормах Конституції України, які закріплюють обов'язок держави забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина судом (стаття 55).

Відповідно до статті 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Право на звернення до суду (право на захист у процесуальному розумінні) гарантується Конституцією України та законами України.

У статті 129 Конституції України закріплені основні засади судочинства, які є конституційними гарантіями права на судовий захист.

Згідно з пунктом 8 частини першої статті 129 Конституції України однією з основних засад судочинства в Україні є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення.

Зупиняючи провадження у справі, апеляційний суд вказав на те, що у справі відсутні відомості про направлення місцевим судом запиту щодо згоди РФ бути відповідачем у зазначеній справі та отримання відповіді на нього, а також відсутні докази про надсилання виклику до посольства РФ через Міністерство закордонних справ України. Тож за відсутності згоди дипломатичного представництва посольство не може набувати процесуального статусу відповідача у цивільному процесі. Тому апеляційний суд зупинив провадження у справі до надходження відповіді на такий запит суду.

Верховний Суд не погоджується з таким висновком суду з огляду на таке.

Відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Європейський суд з прав людини зауважив, що розумність тривалості провадження повинна оцінюватись з урахуванням обставин справи та таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також важливості спору для заявника (рішення у справі «Pelissier and Sassi v. France» (Пелісьє та Сассі проти Франції), заява № 25444/94, та «Frydlander v. France» (Фрідлендер проти Франції), заява № 30979/96).

Відповідно до пункту 8 частини першої статті 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги, вручення виклику до суду чи інших документів до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави.

Частина перша статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет, відповідно до якого пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України.

Як передбачено частиною четвертою статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», у тих випадках, коли в порушення норм міжнародного права України, її майну або представникам в іноземній державі не забезпечується такий же судовий імунітет, який згідно з частинами першою та другою цієї статті забезпечується іноземним державам, їх майну та представникам в Україні, Кабінетом Міністрів України може бути вжито до цієї держави, її майна відповідних заходів, дозволених міжнародним правом, якщо тільки заходів дипломатичного характеру не достатньо для врегулювання наслідків зазначеного порушення норм міжнародного права.

Отже, Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі у національному суді іншої держави.

Водночас міжнародно-правові норми про юрисдикційний імунітет держави уніфіковано у двох конвенціях: Європейській конвенції про імунітет держав, прийнятій Радою Європи 16 травня 1972 року, та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнятій резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02 грудня 2004 року. Ці Конвенції втілюють концепцію обмеженого імунітету держави, визначають, в якій формі є можливою відмова держави від імунітету («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає у судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), а також закріплюють перелік категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці.

Як Європейська конвенція про імунітет держав 1972 року (стаття 11), так і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (стаття 12) передбачають, що Договірна держава не може посылатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі чи заподіяння шкоди майну або його втрати в результаті дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду.

Україна не є учасницею жодної із цих Конвенцій. Однак ці Конвенції відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі.

У рішенні від 14 березня 2013 року у справі «Олейніков проти Росії» ЄСПЛ вказав, що положення Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року застосовуються «відповідно до звичаєвого міжнародного права, навіть якщо ця держава не ратифікувала її», і Суд повинен брати до уваги цей факт, вирішуючи питання про те, чи було дотримано право на доступ до суду у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції (п. 68, п. 31).

У рішенні від 23 березня 2010 року у справі «Цудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania) ЄСПЛ також визнав існування звичаєвих норм у питаннях державного імунітету, переважання в міжнародній практиці теорії обмеженого імунітету держави, але наголосив на тому, що обмеження має переслідувати законну мету та бути пропорційним такій меті.

Отже, можна дійти висновків про те, що держава не має права посылатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду, та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час знаходилась на території держави суду.

Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним» має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає.

Суд касаційної інстанції зазначає, що Верховний Суд переглядав справи про встановлення факту, що має юридичне значення, в яких заявники зверталися до судів та просили встановити факт про вимушене переселення після 2014 року з окупованої частини території Луганської та Донецької областей, яке відбулося внаслідок збройної агресії РФ проти України та окупації РФ частини території Луганської і Донецької областей України.

Так, у постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 2-о/381/134/16 (провадження № 61-3789св18), Верховний Суд встановив факт, що вимушене переселення ОСОБА_2 у листопаді 2014 року з окупованої частини території Луганської області відбулося внаслідок збройної агресії РФ проти України та окупації РФ частини території Луганської області України. При цьому Верховний Суд дійшов висновку про те, що відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, у тому числі частини Луганської області, покладено на РФ як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права, що встановлено у статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», частиною четвертою статті 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», та підтверджує факт того, що вимушене переселення у листопаді 2014 року ОСОБА_2 з окупованої території Луганської області відбулося внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та окупації Російською Федерацією частини території Луганської області.

Подібні висновки щодо вимушеного переселення осіб з окупованих територій Луганської та Донецької областей внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України викладені у постановках Верховного Суду: від 21 серпня 2018 року у справі № 752/6366/16-ц (провадження № 61-20978св18), від 21 серпня 2018 року у справі № 428/8076/16-ц (провадження № 61-190св18), від 06 червня 2018 року справа № 428/13977/16-ц (провадження № 61-3831св18).

За таких обставин, починаючи з 2014 року загальновідомим є той факт, що РФ чинить збройну агресію проти України.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року про заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» визнано геноцидом Українського народу дії Збройних сил, політичного і військового керівництва Росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, а також доручено Голові Верховної Ради України спрямувати цю заяву до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав. Голові Верховної Ради України надано повноваження звернутися до Генеральної прокуратури, Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України щодо невідкладного вжиття заходів для належного документування фактів вчинення Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом геноциду Українського народу, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, інших тяжких злочинів на території України та ініціювання притягнення до відповідальності всіх винних осіб.

Наведені дії РФ вчиняє з 2014 року та продовжує станом на момент постановлення цього рішення. Отже, після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Преамбулою Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що Україна згідно з Конституцією України є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевської конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Преамбулою Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» встановлено, що Верховна Рада України, виходячи з того, що відповідно до пунктів «а», «б», «с», «д» та «г» статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року застосування Російською Федерацією збройної сили проти України становить злочин збройної агресії та грубо порушує Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 грудня 1994 року та Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року; констатує, що у світлі положень

IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року, одним із наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України стала тимчасова окупація частини території України; беручи до уваги, що Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації; відзначаючи, що дії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя грубо порушують принципи та норми міжнародного права, зокрема шляхом: систематичного недодержання режиму припинення вогню та продовження обстрілів цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, військовослужбовців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає цей Закон, що має на меті визначити особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Російська Федерація припинила бути членом Ради Європи у контексті процедури, розпочатої відповідно до статті 8 Статуту Ради Європи. Відповідна Резолюція Ради Європи CM/Res(2022)2 про припинення членства РФ у Раді Європи, прийнята Комітетом Міністрів 16 березня 2022 року. Комітет Міністрів Ради Європи констатував, що агресія РФ проти України є серйозним порушенням РФ своїх зобов'язань за статтею 3 Статуту Ради Європи.

Верховний Суд врахував, що у справі, яка переглядається, ОСОБА_1, діючи у власних інтересах та від імені малолітніх дітей, звернулася до суду з позовом до РФ про відшкодування шкоди, завданої їй та її дітям у зв'язку із загибеллю її чоловіка та батька дітей внаслідок збройної агресії РФ на території України.

У цій категорії спорів (про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі, її майну, здоров'ю, життю у результаті збройної агресії РФ) іноземна держава-відповідач не користується судовим імунітетом проти розгляду судами України таких судових справ.

У таких висновках Верховний Суд керується тим, що дії іноземної держави вийшли за межі своїх суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права втручатися шляхом збройної агресії в іншу країну.

У пункті 4 частини першої статті 2 Статуту ООН закріплений принцип, згідно з яким всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у їх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй.

Відповідно до частини першої статті 1 Статуту ООН Організація Об'єднаних Націй переслідує ціль підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією ціллю вживати ефективні колективні заходи для попередження та усунення загрози світу й актів агресії чи інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості і міжнародного права, залагодження чи вирішення міжнародних спорів чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру.

У міжнародному праві кодифіковані підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» (англ. «tort exception»). Умовами, необхідними для застосування «деліктного винятку», є: 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду; 2) присутність автора дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави); 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі; 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду; 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата; 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втрату.

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке:

- предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;
- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
- передбачається, що шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави - України;
- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави - України, що закріплено у Статуті ООН;
- національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»).

Додатково Верховний Суд врахував, що юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124 Конституції України). Тобто Верховний Суд виходить з того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Отже, ухвала апеляційного суду про направлення посольству РФ запиту на згоду або незгоду про розгляд українським судом зазначеної цивільної справи, примірника апеляційної скарги і ухвали про відкриття апеляційного провадження, а також зупинення провадження у справі до надходження відповіді від компетентного органу іноземної держави - посольства РФ в Україні або ненадходження в розумні строки такої відповіді з моменту належного підтвердження про отримання цим посольством зазначених процесуальних документів, підлягає скасуванню, оскільки вчинення РФ з 2014 року збройної агресії проти України не припиняється, РФ заперечує суверенітет України, тому зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає. А отже, і направляти до посольства цієї країни запит на згоду про участь у справі і зупиняти провадження у справі до отримання відповіді від РФ або повідомлення про вручення такого запиту не потрібно.

Суд касаційної інстанції також звертає увагу на те, що Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією РФ проти України введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб та указом Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022 продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з Росією, що у свою чергу з цієї дати унеможливило направлення різних запитів та листів до посольства РФ в Україні у зв'язку із припиненням його роботи на території України.

Верховний Суд встановив підстави для висновку про те, що починаючи з 2014 року відсутня необхідність у направленні до посольства РФ в Україні запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди у зв'язку з вчиненням РФ збройної агресії проти України та ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності Української держави. А починаючи з 24 лютого 2022 року таке надсилання неможливе ще й у зв'язку із розірванням дипломатичних зносин України з РФ.

З огляду на те, що в Україні введено воєнний стан у зв'язку з триваючою повномасштабною збройною агресією РФ проти України, чим порушено її суверенітет, отримання згоди РФ бути відповідачем у цій справі наразі є недоречним. Зупинення провадження у справі призведе до безпідставного зволікання з розглядом справи, що не сприятиме якнайкращому захисту інтересів позивача.

Суд касаційної інстанції враховує, що апеляційний суд поновив провадження у справі, однак зазначене не впливає на той факт, що оскаржувана ухвала апеляційного суду постановлена всупереч законам України, зокрема й законам України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», та підлягає скасуванню, оскільки дотримання процедури повідомлення країни-агресора щодо участі її у справі та зупинення провадження у справі не сприятиме захисту прав позивача та принципу ефективності судового процесу в умовах агресії.

Верховний Суд врахував, що вирішення питання щодо судового імунітету у зазначеній категорії справ має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики, а тому, незважаючи на поновлення судом апеляційної інстанції провадження у справі, суд касаційної інстанції зобов'язаний надати оцінку законності та обґрунтованості оскаржуваної ухвали апеляційного суду та ухвалити у цій справі рішення, яке відповідатиме наведеним принципам, зробивши правовий висновок щодо підстав обмеження судового імунітету іноземної держави у цій категорії спорів.

Верховний Суд дійшов висновку, що направлення запиту до посольства РФ та зупинення провадження у справі не відповідає вимогам статей 251, 252 ЦПК України, а висновок апеляційного суду щодо наявності підстав для направлення запиту до посольства РФ та зупинення провадження у справі є помилковим.

РФ, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилалися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі - громадянину України.

Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

З урахуванням наведеного, ухвала Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року підлягає скасуванню з поверненням справи до апеляційного суду.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 409 ЦПК України суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду.

Відповідно до частини шостої статті 411 ЦПК України підставою для скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвели до постановлення незаконної ухвали суду першої інстанції та (або) постанови суду апеляційної інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі.

З огляду на викладене Верховний Суд дійшов висновку про задоволення касаційної скарги частково та скасування ухвали суду апеляційної інстанції, яка постановлена з порушенням норм матеріального і процесуального права, оскільки відсутні підстави для направлення справи для продовження розгляду, як просила заявник, оскільки ухвалою апеляційного суду розгляд справи поновлено.

Висновки щодо застосування норм права

Юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124 Конституції України).

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке:

- предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;
- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
- передбачається, шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави - України;
- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави - України, що закріплено у Статуті ООН;
- національне законодавство України виходить з того, що, за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»).

Верховний Суд виходить із того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутим та вирішеним судом України як належним та повноважним судом.

Щодо судових витрат

Згідно з частиною тринадцятою статті 141 ЦПК України, якщо суд апеляційної чи касаційної інстанцій, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Оскільки за результатами касаційного перегляду ухвала суду апеляційної інстанції підлягає скасуванню, то розподіл судових витрат Верховний Суд не здійснює.

Керуючись статтями 400, 409, 411, 416, 419 ЦПК України, Верховний Суд у складі колегії судів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2 та ОСОБА_3, задовольнити частково.

Ухвалу Закарпатського апеляційного суду від 01 вересня 2021 року скасувати.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

29.04.22, 10:39

Єдиний державний реєстр судових рішень

Головуючий

І. М. Фаловська

Судді:

В. М. Ігнатенко

С. О. Карпенко

В. В. Сердюк

В. А. Стрільчук